International
SMART JOURNAL
International SOCIAL MENTALITY AND RESEARCHER THINKERS Journal
e-ISSN: 2630-631X
SmartJournal 2021; 7(44) : 840-850
Doı : http://dx.doi.org/10.31576/smryj.849
Arrival : 26/02/2021
Published : 27/04/2021
Research Article

İRAN MİLLİ KÜTÜPHANESİNDE BULUNAN DİVAN-I DİLSÛZ-I TÜRKÎ[1]

The Divan Of Dilsuz-ı Turki In The Iran National Library

Doç. Dr. Yakup POYRAZ
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü İKahramanmaraş/Türkiye
ORCID: 0000-0003-2443-7533

Nilab SAEEDİ
Doktora Öğrenci, İbn Haldun Universitesi Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7729-9563

Cite As: Poyraz, Y. & Saeedi, N. (2021). "İran Milli Kütüphanesinde Bulunan Divan-ı Dilsûz-ı Türkî", International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal, (Issn:2630-631X) 7(44): 840-850.

ÖZET

Klasik Türk Edebiyatı araştırmalarında manzum metinlerin, bunlar arasında da divanların önemli bir yeri vardır. Yutdışında bulunan el yazması eserlerin birçoğu araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Çalışmamıza konu olan eser, İran Milli Kütüphanesinin El Yazmalar bölümünde Divan-ı Dilsûz-ı Türkî adıyla ve 1787067 numarasıyla kayıtlıdır. Eser şairin tüm şiirlerini ihtiva eden düzenli bir divandır. Başlangıçta Farsça, sonrasında ise Türkçe şiirler mevcuttur. Toplam 65 varaklı divanın ilk 7 varağı tamamen Farsçadır. Türkçe olan kısımlarda da ara ara Farsça beyitler bulunmaktadır. Eserdeki şiirlerin çoğu Hz. Ali ve Şia mezhebi ile ilgilidir. Eserin bir özelliği de içinde bulunan orjinal resimlerdir. Toplam 129 yaprakta 11 el çizimi resim mevcuttur. Resimler kara kalemle çizilmiş olup yazılarla iç içedir ve genellikle Şia inanışları çerçevesinde Hazret-i Ali ve ehl-i beyt imamlarının tasvirleridir. Resimlerde Hazret-i Ali'nin yüzü açıkça çizilmemiş hatta kırmızı bir örtüyle kapatılmıştır. Divan'daki resimler işlenen konuları görselleştirmiş ve böylece şiirlerin muhtevasını daha belirgin hâle getirmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dilsûz-ı Türkî, İran Millî Kütüphanesi, divan, elyazması, klasik şiir

ABSTRACT

Verse texts and especially divans have an important place in the studies of Classical Turkish Literature. Many of the manuscripts found abroad await the attention of researchers. The work subject to our study is registered under the name Divan of Dilsuz-i Turki was recorded on the shelf numbered as 1787067 in the Manuscripts section of the National Library of Iran. This manuscript is a regular divan. There are some poems in Persian at the beginning and Turkish afterwards. The first 7 pages of the divan which has a total of 129 leaves are entirely in Persian. There are occasionally Persian couplets in Turkish parts. Most of the poems in this work are about Shia sect. Another feature of this manuscript has some original pictures in it. There are 11 pictures in 129 sheets. Pictures are drawn with pencil and in some parts there are red paints. They are also about Shia sect and Caliph Ali. The drawn pictures are relevant and explain the contents of the poems more clearly.

Key Words: Dilsuz-i Turki, The Iran National Library, divan, manuscript, classical poetry

1. GİRİŞ

Yurt içinde birçok kaynak ve katalog bulunurken yurt dışında, bazı çalışmaları istisna tutarsak, doğu ve batı ülkelerinde bulunan binlerce Türkçe el yazmalarını tek bir veri tabanında toplayan bir sistem henüz mevcut değildir. Birçok eser daha katologlara bile doğru düzgün kaydedilmemiştir. Zira dışarıdaki el yazmalarımız için yapılan tanıtım katalogları orada çalışan görevliler tarafından yahut herhangi bir sebeple yolu yurt dışına düşmüş ve bu konuyla alakalı akademisyenler eliyle yapılmakta, böylece parça parça bilgiler hâlinde raflarda yerini almaktadır. Türkçe el yazması zenginliğine sahip ülkelerden biri de şüphesiz komşumuz İran'dır. Başta Tahran, Tebriz ve Kum şehirleri olmak üzere ülkenin çeşitli kütüphanelerinde Türkçe el yazmaları önemli bir yekun tutar.

Tezimizin konusu, İran Milli Kütüphanesinde bulunan, Dilsûz mahlaslı şaire ait ve 19. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilen el yazma bir divandır. Eski Türk Edebiyatı alanında divanlar önemli bir yer tutar. Özellikle ülke dışında bulunan el yazma eserleri bulup çıkartmak ve bilim dünyasına sunmak alanımız adına önemlidir. Çalışmakta olduğumuz metin Osmanlı dönemine ait ve Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış bir eser olmasına rağmen bugüne kadar üzerinde bilimsel bir çalışma yapılmamıştır. Bunun en belirgin nedeni ülke dışında bulunan eserlere ulaşmakta yaşanılan sıkıntılardır ve bir nedeni de kütüphane kayıtlarında eserin Farsça olduğunun belirtilmiş olmasıdır. İran Milli Kütüphanesi'nde bulunan bu eseri Osmanlı Türkçesi alfabesinden Latin alfabesine aktararak okuyucularıyla buluşturma ve edebiyat dünyasına kazandırma düşüncesiyle bu eseri ele aldık. Konuya girmeden önce divanlar ve divan edebiyatı ile kısa kısa bilgiler vermek yerinde olacaktır.

[1] Bu çalışma 2018 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı ABD'de tamamlanan "İran Milli Kütüphanesi'nde Bulunan Dilsûz Divanı (Metin-İnceleme)" adlı yüksek lisans tezinden genişletilmiştir.

©Copyright 2021 by Social Mentality And Researcher Thinkers Journal

Bir edebî terim olarak divan; "Divan şairlerinin şiirlerini topladıkları eserin genel adı"dır. Şiirlerin bir araya getirilmesinde ise nazım şekillerine göre bir düzenleme yapılmaktadır. Yaygın olan tertip sırası kaside, musammat, kısa mesnevi, gazel, rübai, kıt'a, nazım, tarih şiirleri, müfret ve mısralar şeklindedir. Bu sıralamada tarih şiirleri ayrıcalık göstermekte, çoğu zaman kıt'a nazım şekliyle yazıldığı için kıt'aların, bazen de tarih düşürülen kişiyi övdüğü için kasidelerin sonuna konulmaktadır. İçeriğe yönelik tertip sırası nadiren de olsa görülmektedir (Aydın, 2014: 46).

Arapça olan "şiir" kelimesinin "şuur kökünden geldiği ve çoğulunun "eş'âr" olduğu bilinir. Her ne kadar bir divan, şiirlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir mecmua olsa da tertip edilen bazı divanlara, şiir kelimesiyle bağlantı kurularak "Divan-ı Eş'âr", "Mecmu'a-i Eş'âr", "Divançe-i Eş'âr" şeklinde isimler de verilmiştir (Aydın, 2014: 47).

İnsanlar asırlar boyunca içlerinde bulunan estetik duyguları dışarı vurmak istemişler ve bunun için çeşitli yollar aramışlardır. Bu duygular bazen bir resim bazen bir nota bazen de bir şiir olarak karşımıza çıkmıştır. Edebiyat gerek manzum ve gerekse mensur türde verilmiş eserlerle milletlerin yaşayışını, inançlarını gelenek ve göreneklerini, kültür seviyesini gösteren, malzemesi dil olan sanat dalıdır. Divan edebiyatı 13. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına dek Türk edebiyatının en üst seviyede estetik anlayışının sergilendiği bir saha olmuştur (Poyraz, 2014: 2).

Divan edebiyatı Türklerin Müslüman olmalarından sonra İslâm medeniyetinin bilim, inanç ve kuralları etkisinde ortaya koydukları uzun sürece verilen isimdir. Tarih içerisinde bu edebiyat İslâm Edebiyatı, Yüksek Zümre Edebiyatı, Havas Edebiyatı, Saray Edebiyatı, Enderun Edebiyatı, Klasik Edebiyat, Eski Türk Edebiyatı gibi isimlerle de anılmıştır. Fakat Divan edebiyatı şeklindeki yaygın kullanımı, şairlerin manzumelerini topladıkları eserlere "divan" demelerinden kaynaklanmaktadır (Pala, 2008: 5).

İslâmiyet'in kabulünden sonra Arap ve İranlılarla sosyal ve kültürel alanlarda ilişkilere giren Türkler bu milletlerin dil ve edebiyatlarından da hâliyle etkilenmiştir. Özellikle 13. yüzyıldan sonra Türk milletinin hayatında çeşitli zümreler ortaya çıkınca medrese, saray, konak çevrelerinde yeni bir edebiyat doğmuştur. Kaynağın bir kısmını İran-Arap edebiyatlarından ve fakat tamamını diyebileceğimiz büyük kısmını İslâm kültüründen alan bu edebiyat Türk insanının ince zevkini de aksettirmiştir (Güzel, 2006: 39).

Divan edebiyatı İslâm kültür ve medeniyeti tesiri altında inkişâf etmiş, bu kültür ve medeniyet havzasının değerlerine bağlı kalmıştır. Bu değerlerle yazılan edebî eserler genel manada yazarın yaşadığı dönemin duygu, düşünce ve hayallerini yansıtmakla kalmamış; aynı zamanda bu devrin sosyal, siyasî ve kültürel özelliklerini, zevklerini, algılarını, inançlarını ve sanat telakkisini de bünyesine dâhil etmiştir. Dolayısıyla edebî bir eserin muhtevâsına bakıldığında bu muhtevaya kaynaklık edecek pek çok unsurun varlığı da kaçınılmaz olacaktır (Kemikli, 2010: 31).

Divan edebiyatı medeniyet âlemine büyük bir iftiharla sunulabilecek bir sanat mahsulüdür. Bu edebiyatın içinde insan zekâsı kendi yolunda varabileceği son merhaleye varmıştır denebilir. Özellikle aruz vezninin dar sahası içine bu kadar çeşitli ve renkli fikir, his ve heyecanı sığıştırmak, tablo üstüne tablo çizmek hiç de kolay olmasa gerektir (Tarlan, 1990: 90).

Kısaca tekrar etmek gerekirse divan şiiri kendine özgü bir sanat anlayışı sınırlı bir duygu ve şiir dünyası, sanatlı bir dili, İslâm dini ve tasavvufuna dayalı bir düşünce örgüsü bulunan şekilci, kuralcı ve idealisttir (Pala, 2008:5).

Divan şiiri asırlar boyunca sesini aruzdan almış, musikisini hep onun içinde aramıştır. Türk edebiyatı, Arap edebiyatının malı olan aruzu İran şiirindeki gibi kendine gore işlenmiş ve farklılaşmış şekliyle kabul etmiş, bazen onun bahirleri arasından kendine göre bir seçme yapmıştır. (Kara, 2016: 24).

Klasik Türk Edebiyatında şiir, düzyazıdan daha önemli bir konuma yerleştirilmiştir. Şiirler içerisinde de edebî değeri yüksek olan şiirlerin bir araya getirildiği divanlar, uzun bir şiir formu olan mesnevilerden daha önde tutulmuştur (Aydın, 2014: 45).

Klasik Türk Edebiyatında divan şiirinin daha etkin olması, hatta çoğu zaman bu edebiyata Divan Edebiyatı denilmesi tertip edilen divanların önemini göstermektedir. Divanlarda şairlerin hayatı boyunca yazdıkları seçme şiirler belirli bir düzen içerinde bir araya getirilmiştir. Divan tertibi, yazılan şiirlerin kaybolmamasını ve günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Divan, bizzat şairi tarafından tertip edilebileceği gibi edebî zevke sahip başkaları tarafından da oluşturulabilmektedir. Genellikle bir şair bir divan tertip ederken çok yazan bazı şairler birden fazla divan oluşturmuşlardır. Az yazanlar ise şiirlerini topladıkları küçük hacimli eserlere divançe demişlerdir (Aydın, 2014: 45-55).

Şairlerin, şiirlerini topladıkları divanın tertibine göre bakıldığında şunlar dikkat çekmektedir: "Şair, divanında değerler silsilesinin en üst makamı olarak ilk önce tevhid ve münâcât manzumeleriyle Allâh'a yönelir. Bundan sonra na't ve mi'râciyeleriyle şiirini Hz. Muhammed üzerine çevirir ve onu yüceltir. Bunun ardından dört halife ile İslâm ve tarikat büyükleri hakkındaki manzumeleri sıralar. Daha sonra ise dünyevi makamların en üstünü temsil eden hükümdara ve onu takiben de sırasıyla sadrazam, vezir, şeyhülislam ve diğer yüksek mevki sahiplerine yönelik şiirler yazdıkları görülür. Divanda bundan sonra tarih manzumeleri gelir ki bir zatın doğum veya ölüm tarihlerinden bir çeşmenin yapımına, bir sarayın tamirine kadar çeşitli olaylara düşürülen tarihler burada yer alır. Divanlarda bazen manzum kırk hadis tercümesi, manzum mektup, sıhhatnâme, arz-ı hâl, hasb-ı hâl, sâkinâme, şehrengiz nevinden manzumelere de yer verilir. Divanın esas merkezinin şairin kendisi olduğu, divanın asıl ağırlık ve hacmini bulduğu gazeller kısmıdır. Genelde bu kısım sayı bakımından divanın en zengin kısmıdır. Divanda bu bölümden sonra şairin küçük çerçevedeki çalışmalarını veren rubâi, kıta, nazım, lugaz, muamma, müstakil beyit ve mısralar yer alır. Kasidelerle başlayan divan böylece nazım şekillerinin en küçüğü ile son bulur (Akün, 1994: 397).

Divanlarda yer alan nazım şekilleri beyit ve bend esasına göre iki grupta değerlendirilmiştir. Beyitlerle kurulu nazım şekilleri arasında kaside, gazel, müstezad, kıta, nazım ve mesnevi; bendlerle kurulu nazım şekilleri ise rubâi, tuyuğ, şarkı, terkib-i bend, terci-i bend kısaca musammatlar yer almaktadır (İpekten, 2008: 27).

Divanlarda yer alan nazım türlerini: tevhid, münâcât, na't, mersiye, medhiye, fahriye ve hicviye, mesnevi; nazım şekli ile yazılmış türleri: hamse, mevlid, hilye, şehrengiz ve surnâme, manzum veya mensur örnekleri bulunan türleri; kırk hadis, kıyâfetnâme, menâkıbnâme, nasihatnâme, gavazatnâme, siyer; daha çok mensur türde yazılan eserleri ise tezkire, münşeât, letâifnâme, seyahatnâme, siyasetnâme şeklinde sıralamak mümkündür (Şener&Yıldız, 2003: 345).

Giriş bölümünde ifade edildiği üzere bir araya getirilmiş şiirlerin bulunduğu esere divan denilebilmesi için "Gazeliyyat" bölümünün bulunması gerekmektedir. Hatta bazı divanlarda diğer nazım şekilleriyle yazılmış şiir örneklerine bile rastlanmaz. Bu sebeple gazellerin ön planda olduğu bazı eserler "Divan-ı Gazeliyyât" şeklinde adlandırılmıştır (Pala, 2008: 94).

Bazı şairler divandaki şiirlerin hangi dilde yazıldığını "Divân-ı Türkî-i Sultan Veled", "Divan-ı Hâfız be-Zebân-ı Türkî", "Hâzâ Divan-ı Adnî Fârisî ve Türkî" şekillerinde yazmak ihtiyacı hissetmişlerdir (Aydın, 2014: 48).

Klasik Türk Edebiyatında divanlara isim verilmesi; "dîvân" ya da "dîvânçe" kelimesiyle şairin mahlası, adı, lakabı, rütbesi, babasının adı gibi çeşitli bağlantılar kurularak oluşturulmaktadır. Bazen de divandaki şiirlerin nazım şekline veya içeriğine göre isimler verilmektedir. Yaygın divan adlandırmalarından farklı olarak Ali Şîr Nevâyî'nin divanlarındaki gibi divana özel bir isim verildiği de görülmektedir (Aydın, 2014: 55).

Şimdi bu genel bilgilerden sonra Dilsûz Divanı üzerinde durulacak, divanın genel ilkelere benzerliği ve bu ilkelerden farklılığına dikkat çekilecektir. Ama öncelikle şair Dilsûz hakkında bilgi verilecektir.

2. DİLSÛZ'UN HAYATI VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

Yoksul bir ailenin çocuğu olduğu için çocukluğu çok zor şartlarda geçti. Hicve eğilimi olması biraz da bu sebepledir. Medresede hocalık yaptığı için "Üstâd" sanıyla tanındı. Ufak çapta ticaretle uğraştı. Asıl adı Muhammed Emin olan şair, "Dilsûz" mahlasıyla bilinmektedir ve şiirlerinde bu mahlası kullanmıştır. Dilsûz, Farsça "yüreği yanan" anlamındadır. Böyle bir mahlas kullanmasının nedeni eserinden de anlaşılacağı üzere Hazreti Hüseyin'in şehîd edilmesine duyduğu acı ve ehl-i beyt sevgisiyle ilgilidir (Link-11).

Dilsûz, İran'ın kuzeyinde, doğu Azerbaycan'ın başkenti olarak bilinen Tebriz şehrinde doğmuştur. Hayatı ile ilgili pek bilgi bulunmayan şairin bütün hayatı Tebriz civarında geçmiştir. Doğum tarihi net bilinmemekle birlikte şairin 1834'te Tebriz'de vefat ettiği İran'daki kütüphane kayıtlarından anlaşılmaktadır. Normal insan yaşının 60-70 civarı olduğu varsayılırsa doğum tarihinin de 18. yüzyılın ikinci yarısında olduğu çıkarımı yapılabilir.

19. yüzyıl Azerbaycan sahası şairlerinden olan Dilsûz, Şia mezhebi ve âl-i beyt konularını işleyen ve didaktik yönü ağır basan şiirler yazmıştır. Bilinen tek eseri Farsça ve Türkçe şiirlerin bulunduğu çalışmamızın da konusu olan "Divan"dır. Mirza Muhammed Ali Soroş İsfehanî ve Mirza Mazhar Hamadanî onun öğrencilerindendir. Şemsü'ş-Şu'ara (şairler güneşi) olarak bilinen Mirza Soroş şiir eğitimini Muhammed Emin Dilsûz'dan almış ve onun yanında yetişmiştir. Mirza Soroş, 1796-1925 yılları arasında

İran'da hüküm süren ve bir Türkmen boyu olan Kaçarlar hükümetin en büyük kaside yazarı olarak bilinir. Mirza Soroş'un *Zinetü'l-Medayih* adlı bir divanı vardır (Link-1).

3. DİVAN-I DİLSÛZ-I TÜRKÎ

Muhammed Emin Dilsûz'un bilinen tek eseridir. Bu eser İran Milli Kütüphanesi'nin El Yazmaları bölümünün Litografi kısmında yer almaktadır. Eser, *Divan-ı Dilsûz-ı Türkî* adıyla 1787067 numaralı rafta kayıtlıdır. Bu yazmanın müellif yazması olup olmadığı yönünde bilgiler olmamakla birlikte, eserin bir yerinde resim yazılarının altında müelliften "rahmetullahi'aleyh" (Allah ona rahmet eylesin) şeklinde bahsedilmesi bu nüshanın şairin vefatından sonra yazıldığı kanısını güçlendirmektedir. *Divan*'ın başka elyazma nüshası olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak *Divan* Tebriz'de defalarca basılmıştır (1868, 1878, 1902, 1918). *Dilsûz Divan*'ı şairin Hz. Ali için yazdığı Farsça bir kasideyle başlar. Hz. Muhammed ve Hz. Ali için yazdığı Türkçe kasidelerle devam eder ki bu kasideler eserin en güzel manzumelerindendir. Daha sonra Kerbelâ Vak'ası için yazılmış nevha ve sînezenler gelir. Ardından Türkçe gazeller, muhammesler, sâkînâme, medihnâme ve rubâ'îler yer alır. Şiirleri hiciv ağırlıklıdır. Özellikle devrin şeyhülislamına yazdığı hicviyesi ile muhammes şeklindeki *esnaftan şikâyet* bağlamında yazdığı hicviyesinin döneminde ünlenmiş olduğu söylenir (Link-11).

Eser, Osmanlı sahasındakiler gibi olmasa da bazı farklılıklarla müretteb bir divan özelliği gösterir. Özellikle şiirlerin "revi"sine göre alfabetik sırayla dizilmesi yönüyle düzenlidir. Divanda Farsça ve Türkçe şiirler yer alır. Divanın baş varakları Farsça ağırlıklıdır. Toplam 65 varaklı divanın ilk 7 varağı sadece Farsçadır. Türkçe olan kısımlarda da ara ara Farsça şiirler veya beyitler bulunur. Divanın kapağından sonra zahriyesi mevcuttur. Zahriye yaprağı ve en sondaki 5 varak tamamen boştur. Divanın temmet kısmının bulunduğu varakta ve daha önceki birkaç varakta yapraklardaki yırtıklardan dolayı metin zayi olmuş ve maalesef okunamamıştır.

Divanın önemli şekil özelliklerinden birisi elifname niteliğinde Hz. Ali için yazılmış bir muhammesle başlamasıdır. Bu muhammes Farsça olarak yazılmış ve Arapça alfabesinin harf sıralamasına göre her bir bendin başlangıç harfi tertip edilmiştir. Benzeri nadir bulunan bir elifname örneği olan bu şiir, alfabenin 29 harfi kadar bentten oluşmaktadır. Ayrıca her bendin her dizesi bendin karakteristik harfiyle başlayıp bitmektedir. Şair, ustalığını göstermek istercesine divanın başında kaside olmamasına rağmen ilk şiir olarak bu elifnameye yer vermiştir. Bu yönüyle Osmanlı sahası divan tertibinden farklılık göstermiştir.

Divan muhammesle başlar ve kasidelerle devam eder. Divan içinde bilinen nazım şekillerinden gazel, kaside, muhammes, mesnevi, rubai gibi nazım şekilleri kullanılmıştır. Tekrar eden şiirleri göstermek amacıyla Arapça ايضا (aynen, önceki gibi) başlığı konulmuştur.

Ayrıca ilginç bir özellik olarak yazmanın her sayfasında 33 beyit bulunması divanın müstensihinin bilinçli bir tercihi gibi durmaktadır. Müstensih, 33 sayısının mübarekliğine ve değerine bağlı kalmak niyetiyle böyle bir yola başvurmuş olabilir.

Divanda şairin aruz kullanma konusunda eksikliklerin bulunduğunu söyleyebiliriz. Çünkü tespit ettiğimiz birçok mısrada vezin aksamaktadır. Bazı şiirlerde de aruz veznini tespit etmek mümkün olmamıştır. Şairin şiirden çok içeriğe ve öğreticiliğe önem vermesi muhtemelen şiiri teknik ve estetik bakımdan zayıf bırakmıştır.

Şia mezhebinde yaygın olan Kerbela olayına karşı Hazret-i Hüseyin'in acısını hissetmek ve insanlığa hissettirmek için göğsüne vurma anlamında Farsça سینه زن (sine-zen) kelimesini şair şiir başlığı olarak kullanmıştır. Bu o şiirin konusunu yansıttığından bir tür adlandırması olarak görülebilir. Acıyı anlatma amaçlı yazılmış olan mersiye tarzı şiirler bu Divan'da "sine-zen" başlığı altında toplanmıştır. Divan yaklaşık 6500 mısradan oluşmaktadır.

Yazma eserin bir ilginç yanı da içinde bulunan resimlerdir. Toplam 11 resim mevcuttur. Resimler kalemle çizilmiş ve bazı yerlerinde kırmızı boya kullanılmıştır. Resimlerin kimin tarafından çizildiği bilinmemektedir. Müstensihin resimleri çizen kişi olma olasılığı da vardır. Büyük ihtimalle resimler divanla birlikte ortaya çıkmıştır. Çünkü anlatılan konuyla ilintili çizimlerdir. Mevcut 11 resmin ikisinde şair Muhammed Emin Dilsûz çizilmiş ve kendisinden 3. tekil şahıs gibi bahsedilmiştir. Bu iki resimde elinde kitap bulunan kişinin kendisi olduğu resmin yanında (Resim 10) beyan edilir. Şöyle ki resmin yanında Farsça کربلا رفتن جناب دلسوز (Cenabı Dilsûz'un Kerbela'ya gitmesi) yazmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere resimleri çizen ve eseri yazan kişinin bizzat müellifin kendisi olma ihtimali çok zayıftır. Dilsûz'ın

talebelerinden olan hattat Mirza Mazhar Hamadanî'nin eserin müstensihi ve resimlerin çizeri olma ihtimali de vardır.

Yazmada bulunan 8 resimde Hazret-i Ali nakşedilmiştir. Hazret-i Ali'nin bulunduğu her resimde yüz ifadesi müphemdir ve kırmızı bir peçeyle örtülmüştür. Bunun gerçek nedeni nedir bilinmez ama bu, Şiaların Hazret Ali'ye ve imamlara karşı olan hassasiyetini göstermek için yapılmış, yüz gizlenmiş olabilir. Ancak günümüzde Hz. Ali tasviri olarak bilinen birçok resim de piyasada mevcuttur.

3.1. Dilsûz'ın Türkçe Şiirlerinden Örnekler

Divanın başındaki Farsça şiirlerden sonra Hz. Muhammed ve Hz. Ali için yazdığı Türkçe kasideler vardır. bu kasideler Divan'ın en güzel manzumelerindendir. Daha sonra Kerbelâ Vak'ası için yazılmış nevha ve sînezenler gelir. Ardından Türkçe gazeller, muhammesler, sâkînâme, medihnâme ve rubâ'îler yer alır. Şiirleri genellikle konu olarak ehl-i beyt üzerine yazılmış olmakla birlikte kalan şiirlerinin çoğu hiciv ağırlıklıdır.

Öncelikle Hz. Muhammed için yazılmış bir kasideden (na't) örnek beyitlere yer verelim: Hz. Muhammed için yazılan beyitlerde anlatılan konular, ehl-i sünnet anlayışına yakın bir tarz ile işlenmiştir.

Fî Medḫ-i Ḫâtemü'l-Enbiyâ

mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün

1 Saña bu cism ü bu cân yâ Muḥammed
Ola her demde ḳurbân yâ Muḥammed

2 Yâr itmiş Ḫâlıḳ ü Ḫallâḳ-ı ʿâlem
Seni bî-ʿayb ü noḳṣân yâ Muḥammed

3 Nebî vü eşref-i maḫlûḳsın sen
Vaṣiyy ü şâh-ı merdân yâ Muḥammed

…….

33 Saña her kimse ṭâʿat itse eyler
Cezâda ḥükm ü dîvân yâ Muḥammed

34 Saña Dilsûz olupdur cân ü dilden
Bu ʿâlemde senâ-ḫ̆ân yâ Muḥammed

35 Adın maḥşerde ḳoyma ḫ̆âr ü muẕṭar
Günâhı var firâvân yâ Muḥammed (Divan, vr: 14b)

Divan'ın büyük çoğunluğu Şia mezhebi, Hazret-i Ali ve ehl-i beyt ile ilgili olup Şia mezhebi övgü ve öğretileri ön plana çıkarılmıştır. Örnek beyitler aldığımız şiirlerin birincisi "Mevlâ" hitabıyla Hz. Ali'ye yazılmış bir kaside, daha sonra Hz. Hüseyin'in şehid edilmesiyle ilgili bir sinezen ve yine Hz. Ali ve ehl-i beyitle ilgili farklı nazım şekilleriyle yazılmış sinezen ve nevhalardır.

Ḳaṣîde Fî Medḫ-i Mevlâ

fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün

1 Yâ ʿAlî vaṣfuña gönlüm tez olan mâyîl olur
Eylerim vaṣfuñı tevfîḳün eger şâmil olur

2 Nicedür eyleyeyim vaṣfuñı her şâm u seher
Olmasa cünûn eger cümle ʿamel bâṭıl olur

……..…..…

31 Ṭıfl iken kâmîl olur cümle ḫarâbât ehli
Ḫân-kâh ehli ḳocaldıḳca döner câhil olur

32 Mihr-i Mevlâdan öteye yandırırlar Dilsûzı
Hâli yoḳ yanmaga taʿcil eyleyüp ʿâcil olur (Divan, vr: 22a-b)

Eyżân (Nevḥa)

feʿilâtün mefâʿilün feʿilün

1 Ey viren cümle pâdişâhlara tâc
Ve'y alan cümle şâhlardan bâc

2 Belki mecmûʿ-ı pâdişehlerden
Ḳanberün aldı tâc ü bâc u ḫarâc
……..…
24 Mâl ü cânın vire yolunda gene
Virüpdür bu ʿâşıḳa ḫarâc[2]

25 Gitmez aṣlâ ḳapundan özge yere
Ḳala Dilsûz egerçi bu zâyil âc (Divan, vr: 18a)

Rubâʿî (sinezen)
mefʿûlü mefâʿilün mefâʿilün faʿlün
Yâ şâh-ı şehîd-i Kerbelâ odur gene
Yâ ḳurretü'l-ʿayn-i Muṣṭafâ odur gene
Dilsûz günâh ḫûd efzûn kerde
Yâ şefîʿ-i müżnibîn cezâ odur gene[3] (Divan, vr: 62a)

Ve Lehû sinezen
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
Eyledi bu ayda o Şimr-i şerîr
Şîr-i Ḫudâ ehl-i ʿıyâlin esîr
Nâle çeker cümle ṣaġîr ü kebîr
Ḳalmadı hiç kimsede ârâm ü tâb (Divan, vr: 59a)

Ve Minhû (sinezen)
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün
Aġla Şiʿa ne ḳadar olsa mecâl
Bu ezâda şeb ü rûz u mâh ü sâl (Divan, vr: 58a)

3.2. Farsça Şiirlerde Kullanılan Aruz Kalıpları

mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿilü fâʿilün	6
fâʿilâtün mefâʿilün feʿilün	3
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilât	3
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün	3
müfteʿilün müfteʿilün müfteʿil	2
mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlü mefâʿîlün	1
fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün fâʿilün	1
mefʿûlü mefâʿîlü mefâʿîlün faʿ (lâ ḥavle velâ ḳûvette illâ billâh)	1
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün	1
mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün	1
fâʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿûlün	1
Toplam Farsça şiir sayısı	23

3.3. Türkçe Şiirlerde Kullanılan Aruz Kalıpları

fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün	44
fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilâtün fâʿilün	32
müfteʿilün müfteʿilün fâʿilün	29
mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün mefâʿîlün	14
mefâʿîlün mefâʿîlün feʿûlün	10
mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿîlü fâʿilün	9
müfteʿilün fâʿilün müfteʿilün fâʿilün	8
mefʿûlü fâʿilâtü mefâʿîlü fâʿilün	9
feʿilâtün feʿilâtün feʿilün	6
mefûlü mefâʿîlü mefâʿîlü feʿûlün	10
mefʿûlü mefâʿîlün feʿûlün	5
feʿilâtün feʿilâtün feʿilâtün feʿilün	4
feʿilâtün mefâʿilün feʿilün	3

[2] Bu dizede vezin aksamaktadır.
[3] Bu dizede vezin aksamaktadır.

mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün (Müstezad) mef'ûlü fe'ûlün	3
müstef'ilâtün müstef'ilâtün	3
mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün	2
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün	1
müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün	1
mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün	1
müstef'ilün müstef'ilün	1
mef'ûlü mefâ'îlün mefûlü mefâ'îlün	2
mef'ûlü mefâ'îlü fe'ûlün	2
mef'ûlü fâ'ilâtün mef'ûlü fâ'ilâtün	4
mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün	2
mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'îlü fe'ûlün	3
Vezni bulunamayan	6
Toplam Türkçe şiir sayısı	214
Toplam şiir sayısı	237

4. SONUÇ

Bu çalışmamızda İran Milli Kütüphanesi'nden temin ettiğimiz 19. yüzyıla ait Dilsûz Divan'ı el yazma nüshası üzerinde yaptığımız incelemede ortaya çıkan tespitler ve ulaştığımız sonuçlar kısaca şöyledir:

- ✓ Divan 65 varaktan oluşmaktadır, 23 Farsça ve 214 Türkçe şiir olmak üzere toplam 237 şiir yer almaktadır.
- ✓ Metin ta'lik yazısı ile yazılmıştır. Satırlar düz, yandaki dizeler 45 derecelik eğik açıyla kaleme alınmıştır. Sayfaların etrafında cetvel/filigran yoktur.
- ✓ Şiirler genellikle Şia mezhebi, Hazret-i Ali ve ehl-i beyt ile ilgili olup Şia mezhebi övgü ve öğretileri ön plana çıkarılmıştır. Bunun yanında tevhid, na't gibi şiirler de Divan'da yer almaktadır.
- ✓ Şiirlerde konular işlenirken konuyla ilgili elle çizilmiş resimlere de Divan nüshasında yer verilmiştir. Resimlerde Hazret-i Ali ve ehl-i beyt imamlarının yüzü kırmızı bir örtüyle kapatılmıştır. Çizilen resimlerle işlenen konu görselleştirilmiştir.
- ✓ Divanda toplam 11 resim vardır. 11 resmin ikisinde şair Muhammed Emin çizilmiştir. Bu iki resimde elinde kitap bulunan kişinin şairin kendisi olduğu resmin yanında (Resim 10) beyan edilmiştir. Şöyle ki resmin yanında Farsça کربلا رفتن جناب دلسوز (Cenabı Dilsûz'un Kerbela'ya gitmesi) yazılıdır.
- ✓ En baştaki Farsça muhammes 29 bentten oluşan güzel bir elifname örneğidir. Her bent Arap alfabesindeki bir harfi temsil etmektedir. Bent sıralamasında alfabetik sıraya uyulmuştur (. ا ب ت ث). Bentteki her bir dize o bendi temsil eden harf ile başlamış ve bitmiştir.
- ✓ Divanda bazı şiirlerin vezni tam olarak tespit edilememiştir.
- ✓ Muhammmed Emin Dilsûz'ın şiiri bir öğretim amacı olarak kullanmasından dolayı olsa gerek şiirde teknik özellikler ikinci plana itilmiştir. Yani manzumeler şiir tekniği açısından zayıftır. Aruz vezni kullanımında yer yer şairin yetersiz kaldığı görülmektedir.
- ✓ İmlada b<p değişimleri sıkça görülür.
- ✓ Divandaki Türkçe şiirlerde şairin dili genel hatlarıyla Azeri sahası özelliği gösterir.
- ✓ Metnin 19. yüzyılda kaleme alındığı tahmin edilmektedir.
- ✓ Divanda kaside, gazel, rubai, mesnevi, muhammes, terkib-i bent, terci-i bent nazım şekilleri kullanılmıştır.
- ✓ Bunun yanında içeriğine de uygun olarak sinezen ve nevha diye adlandırılan şiirler farklı nazım biçimleriyle yazılmışlardır. Bu da bu adlandırmanın içerik ve tür ile ilgili olduğunu göstermektedir.
- ✓ Bu eser gibi birçok el yazma eser, dünyanın farklı kütüphanelerinde araştırmacılar tarafından gün yüzüne çıkmayı beklemektedir.

KAYNAKÇA

Akay, H. (2005). *İslami Terimler Sözlüğü*, İşaret Yay., İstanbul.

Akün, Ö. F. (1994). "Divan Edebiyatı" md., DİA, IX, ss. 389-427, İstanbul.

Aydın , A. (2014). "Klasik Türk Edebiyatında Divana İsim Verme", Ekev Ak. Dergisi, S. 59, ss.45-59, Ankara.

Cebecioğlu, E. (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yay., Ankara.

Develi, H. (2005). *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu-1*, Kesit Yay., İstanbul.

Devellioğlu, F. (2010). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kit.Yay., Ankara.

Dilçin, C. (2009). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yay., Ankara.

Divan-ı Dilsûz-ı Türkî (tarihsiz). İran Milli Kütüphanesi, Nu: 1787067, Tahran.

Güzel, A. (2006). *Dini-Tasavvufi Türk Edebiyatı*, Akçağ yayınları, Ankara.

İpektan, H. (2008). *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz* , Dergâh Yay., İstanbul.

İsen, M. vd. (2011). *Eski Türk Edebiyatı, El Kitabı*, Grafiker Yay, Ankara.

Kara, Ö. (2016). *Divan Edebiyatının Dini Kaynakları*, M.Ü. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul.

Kemikli, B. (2010). *Türk İslam Edebiyatı Giriş*, Emin Yay., Bursa.

Köprülü, F. (2006). *Divan Edebiyatı Antolojisi*, Akçağ Yay., Ankara.

Mengi, M. (2006). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi-Metinler*, Akçağ Yay., Ankara.

Mermer, A. vd. (2011). *Eski Türk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yay., Ankara.

Pala, İ. (2008). *Divan Edebiyatı*, Kapı Yay., İstanbul.

Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*,: Kapı Yay., İstanbul.

Poyraz, Y. (2010). "Uzaktaki Yazmalarımız: İngiltere Ulusal Kütüphanesi'ne İlk Kaydedilmiş Divanlar ve Mecmû'alar", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, ss.364-377.

Poyraz, Y. (2014). *Tayyar Mahmud Paşa ve Divanı*, Etüt Yay., Samsun.

Şemseddin Sami (2016) *Kâmûs-ı Türkî*, Nadir Eserler Kitaplığı Yay., İstanbul.

Şener, H. İ. & Yıldız, A. (2003). *Türk İslam Edebiyatı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

Tarlan, A. N. (1990). *Divan Edebiyatı: Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan'ın Makalelerinden Seçmeler*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.

Yılmaz, M. (1992). *Edebiyatımızda İslami Kaynaklı Sözler*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

İnternet Kaynakları

Link-1 http://www.nlai.ir/ (E.T.: 01/09/2018)

Link-2 http://www.kamusiturki.com/ (E.T.: 10/11/2018)

Link-3 https://www.vajehyab.com/ (E.T.: 18/10/2018)

Link-4 https://www.lexiqamus.com/ (E.T.: 17/04/2019)

Link-5 https://www.farsilookup.com/ (E.T.: 08/02/2019)

Link-6 http://www.biyografya.com/biyografi/7178 (E.T.: 29/01/2019)

Link-7 http://tdk.gov.tr/ (E.T.: 10/11/2018)

Link-8 https://www.osmanlicayazilisi.com/ (E.T.: 16/05/2019)

Link-9 https://rasekhoon.net/ (E.T.: 27/03/2019)

Link-10 https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/13/C13004772.pdf (E.T.: 21.11.2018)

Link-11 http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/dilsuz-mehemmed-emin (E.T.: 11.11.2020)

EKLER

RESİMLERDEN ÖRNEK SAYFALAR

Resim 1 (1b)

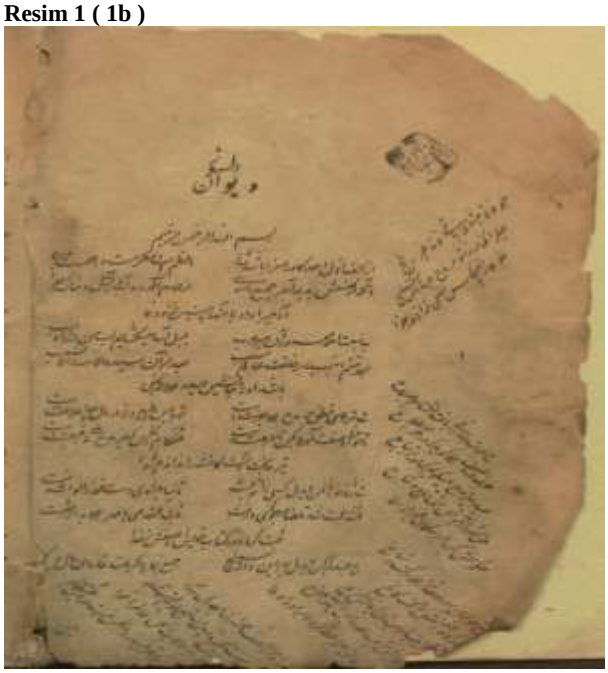

Resim 2 (26b)

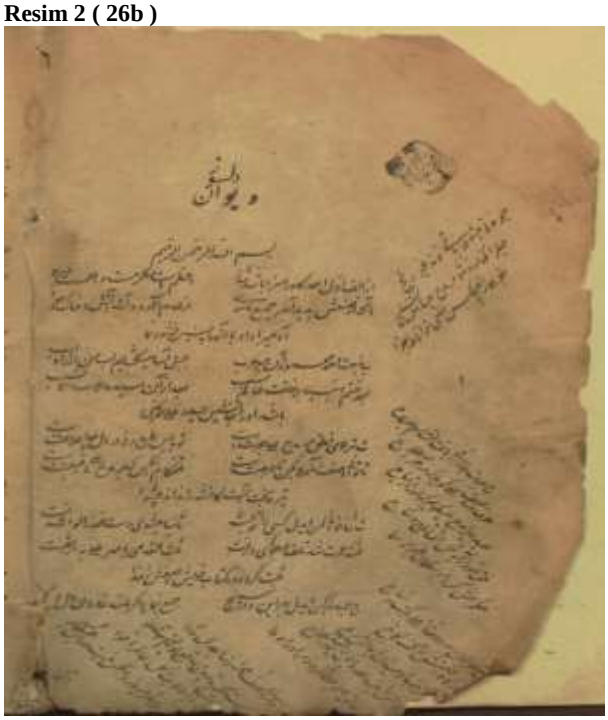

Resim 3 (17b)

Hz. Peygamber'in mucizesi: Savaşta bir kuşun yarısının pişirilip orduya yedirilmesi yarısının ise saklanması

Resim 4 (19b)
Hz. Ali'nin Hz. Hüseyin Hz. Hasan ve diğer sahabelerle konuşması sohbette ceylanların olması

Resim 5 (23b)
İmam Rızâ

Resim 6 (26b)
Şair Dilsûz'un Hz. Ali'yi rüyada görmesi

Resim 7 (30b)
İmam Rızâ ve ve İmam Kâzım tasvirleri

Resim 8 (44a)
Hz. Ali'nin namazda şehid edilmesi

Resim 9 (44b)
Mescitte Dilsûz'un sinezen şiirlerinden okuması ve talebelerinin elleriyle göğüslerine vurması

Resim 10 (50a)
Dilsûz'un Kerbela'ya gitmesi